

XARAKTER AKSENTUATSIYALARI VA ULARNING O'SMIR SHAXSI RIVOJIGA TA'SIRI

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti talabasi

Shoinoyatova Muslima Baxriddin qizi

Annotatsiya. Maqolada o'smirlik davrida xarakter aksentuatsiyalarining shakllanishi, ularning psixologik xususiyatlari hamda shaxs rivojiga ta'siri tahlil etilgan. Aksentuatsiya — bu shaxs xarakterining ayrim xususiyatlari me'yordan ortib ketgan, ammo patologik darajaga yetmagan holatidir. Ushbu jarayonda biologik, psixologik va ijtimoiy omillar o'zaro uzviy bog'liq holda ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, o'smirlik davrida oila, maktab, do'stlar guruhi va tarbiya jarayoni o'smir shaxsi shakllanishida muhim o'rin tutadi.

Kalit so'zlar: shaxs, xarakter, aksentuatsiya, oila, ijtimoiy muhit, o'smirlik psixologiyasi.

Insoniyat tarixida yosh avlodning barkamol bo'lib voyaga yetishi doimo jamiyat taraqqiyotining muhim masalasi sifatida qaralgan. Chunki inson xarakteri, dunyoqarashi, axloqiy qadriyatlari va tafakkuri ijtimoiy muhit ta'sirida shakllanadi. Tarbiya jarayonining mazmuni va maqsadi jamiyat rivoji bilan birgalikda o'zgarib boradi. Ayniqsa, o'smirlik davrida xarakter tarbiyasi barkamol shaxsni shakllantirishda markaziy o'rin tutadi. O'smirlik davri inson hayotidagi eng mas'uliyatli bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda jismoniy o'sish bilan bir qatorda, psixik o'zgarishlar ham keskin kuchayadi. Shaxsning o'zini anglash, mustaqil fikrlash, o'z qadr-qimmatini his etish kabi sifatlar aynan shu bosqichda rivojlanadi. Shu sababli o'smirlikda xarakter aksentuatsiyalarining o'z vaqtida aniqlanishi va to'g'ri yo'naltirilishi muhim ahamiyatga ega.

Xarakter — bu insonning turli vaziyatlarda, xatti-harakat va hissiy munosabatlarida barqaror namoyon bo'ladigan individual xususiyatlar majmuidir. Har bir inson o'ziga xos fe'l-atvor, ya'ni **xarakterga** ega. Kimdir quvnoq va kirishimli, kimdir esa jiddiy va kamgap bo'ladi. Lekin ayrim hollarda bu sifatlar haddan tashqari kuchayib, inson xulqida keskin namoyon bo'lishi mumkin. Bu holat **xarakter aksentuatsiyasi** deb ataladi. Aksentuatsiya — bu ayrim xarakter sifatlarining haddan tashqari kuchayib, shaxs faoliyatiga va ijtimoiy moslashuviga ta'sir etuvchi darajada namoyon bo'lishidir. Bu holat stress, konflikt yoki hissiy zo'riqish vaziyatlarida yaqqol ko'rinadi. O'smirlik davri shaxs rivojlanishida murakkab bosqich bo'lib, biologik, psixologik va ijtimoiy o'zgarishlarning birgalikda kechishi bilan xarakterlanadi. Bu davrda bola shaxsining tizimi hali to'liq barqarorlashmagan, o'zgaruvchan va tashqi ta'sirlarga sezgir bo'ladi. Shuning uchun bu bosqichda aksentuatsiyalar shakllanishi

ehtimoli yuqori bo'ladi. O'smirlar tengdoshlariga nisbatan jismoniy, aqliy va ijtimoiy jihatdan faolroqdirlar. Ularning psixik jarayonlari, xususan, tafakkur, xotira, o'zini anglash jarayonlari jadal rivojlanadi. Shu bilan birga, bu davrda hissiy beqarorlik, o'z-o'zini baholashdagi o'zgarishlar va kattalarga tanqidiy munosabat kuchayadi. Bu holatlar ayrim o'smirlarda qaysarlik, tajovuzkorlik yoki o'ziga ishonchsizlik shaklida namoyon bo'ladi. O'smirlik davrida shaxs o'z "men"ini anglashga, o'z fikrini mustaqil himoya qilishga intiladi. Bu jarayon ko'p hollarda kattalar bilan nizolarga sabab bo'ladi. O'smir shaxsining psixik holati o'zgaruvchan bo'lib, tez ta'sirchanlik, hissiy beqarorlik, qaysarlik va o'ziga baho berishdagi o'zgarishlar bilan ajralib turadi. O'smirlar ijtimoiy muhitga, ayniqsa, tengdoshlari fikriga juda sezgir bo'ladilar. Shuning uchun ijtimoiy omillar, oila muhiti, ota-onalar va o'qituvchilarning munosabati aksentuatsiyalarni kuchaytiruvchi yoki kamaytiruvchi omil bo'lishi mumkin.

Psixolog K. Leongard tomonidan ishlab chiqilgan tipologiyaga ko'ra, aksentuatsiyaning bir necha turlari mavjud:

Gipertim tip – faol, kirishimli, quvnoq, ammo ba'zan beparvo;

Distim tip – kamgap, pessimist, muloqotdan chekinuvchi;

Sikloid tip – kayfiyati tez o'zgaruvchi;

Qo'zg'aluvchan tip – qaysar, mojarolarga moyil;

Pedant tip – tartibli, ammo ortiqcha talabchan;

Xavotirli tip – ishonchsiz, o'zini tanqid qiluvchi;

Emotiv tip – hissiyotlarga boy, mehribon;

Demonstrativ tip – e'tibor markazida bo'lishni yoqtiruvchi;

Ekzaltir tip – serg'ayrat, do'stona, tashabbuskor;

Introvert tip – ichki dunyosi boy, ammo muloqotda sust.

Har bir tip o'ziga xos ijobiy va salbiy jihatlarga ega bo'lib, ular shaxsning ijtimoiy moslashuvi va shaxslararo munosabatlariga bevosita ta'sir etadi. Aksentuatsiyalar shakllanishida quyidagi omillar muhim rol o'ynaydi. Bular biologik (irsiyat, temperament, fiziologik yetilish darajasi), ijtimoiy (oilal muhiti, ta'lim sifati, tengdoshlar guruhi) va psixologik (shaxsning o'zini anglash darajasi, motivatsiya, emotsional barqarorlik). Aksentuatsiyalar o'smir shaxsining tarbiyasi, oila muhitidagi munosabatlar va ta'lim jarayonidagi sharoitlar bilan chambarchas bog'liqdir. Noto'g'ri tarbiya, e'tiborsizlik yoki haddan ortiq nazorat o'smirda salbiy xulq ko'rinishlarini kuchaytiradi. Aksincha, mehr, tushunish va ishonch asosida qurilgan ijtimoiy muhit aksentuatsiyalarning konstruktiv shaklga o'tishiga yordam beradi.

O'smirning psixik o'sishini xarakatga keltiruvchi kuch- uning faoliyatini vujudga keltirgan yangi ehtiyojlari bilan ularni qondirish imkoniyatlari o'rtasidagi qarama-qarshiliklari tizimining namoyon bo'lishidir mana shu dialektik qarama-qarshiliklar ortib borayotgan jismoniy, aqliy hamda axloqiy imkoniyatlar bilan

barqarorlashgan, stereotipga aylangan tashqi olamni aks ettirishning shakllari o'rtasida sodir bo'lgan. Psixologlarning fikricha o'smirlarga real ijtimoiy turmush shart-sharoitlari va shaxs faoliyatlarining mahsuli deb qarash mumkin emas. Chunki o'sishning biologik va psixologik qonuniyatlari inkor qilishga xaqqimiz yo'q. Shuningdek o'smirlik davrining muayyan hech o'zgarmas xususiyati va xarakteristikasi mavjud emas. O'smirlar o'rtasidagi o'ziga xos tipologik farqlarni ijtimoiy omillarining ta'sir bilan ta'lim va tarbiya sharoitlarining xususiyatlari bilan izohlash mumkin. Shu bilan birga o'smirning jismoniy o'sishi, xususiyatlari, jinsiy yetilishning iqlim va milliy etnografik omillari ham bor.

O'smirlik — bu o'zlikni izlash davri. Shu davrda shakllangan xarakter xususiyatlari butun hayotga ta'sir qiladi. Shuning uchun o'smirlarga e'tibor, sabr va mehr ko'rsatish har bir ota-ona, o'qituvchi va jamiyatning muhim vazifasidir. To'g'ri yondashuv orqali har qanday aksentuatsiya insonning kuchli tomoni, shaxsiy ustunligiga aylanishi mumkin. O'smir shaxsining xarakter aksentuatsiyalarini o'z vaqtida aniqlash va to'g'ri yo'naltirish — sog'lom, aqlan barkamol, vatanparvar yoshlarni tarbiyalashning muhim sharti hisoblanadi. Bu jarayonda ota-onalar, pedagog-psixologlar va tarbiyachilar hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. O'smirlar shaxsida ijobiy xislatlarni mustahkamlash, ijtimoiy moslashuvni ta'minlash va salbiy xatti-harakatlarning oldini olish — zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor vazifasidir.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. Safarova E.M. "The relationship between depressive states and academic performance in future doctors" [Vol.4 No. 10 \(2025\):Journal of Healthcare and LifeScienceResearch /https://jhlsr.innovascience.uz/index.php/jhlsr/article/view/1597](https://jhlsr.innovascience.uz/index.php/jhlsr/article/view/1597)
2. O'smirlarda inqirozdagi depressiv xolatini oldini olish va korrektsiyalash Kamalak nashriyoti (2015) 5-6 (2)
3. Jo'rayeva, S.H, Tursunov. B.S, & Qalandarova, G. (2020). Oilada turli manipulyatsiya xolatlarinig namoyon bo'lishi. Pedagogika va Psixologiyada innovatsiyalar, 4(4),62-64
4. E.G'oziyev o'smirlar psixologiyasi.(1994) Psixologiya 133-226(5)
5. Zh'uraeva, S.N.(2020). Interpretation of image in modern scientific research.
6. Jo'rayeva, S., Tursunov, B.,& Jumayev, S.(2021).Zamonaviy ta'limni rivojlantirishda pedagog imijini shakllantirishning ahamiyati."Xalq Talimi" ilmiy metodik jurnali,6,52-54.